

A NGANASZAN IGÉK ASPEKTUSÁRÓL

NAGY BEÁTA BOGLÁRKA

1. Az igék aspektus szerinti osztályozása Tereščenkónál

Tereščenko *Ngasanszkij jazyk* című könyve érinti az aspektus kérdését is.

A szerző megfontolásai alapján a nganaszan igetöveket három csoportba oszthatjuk (T79: 177 – 178).

Az első csoportba kerülnek azok az igék, amelyeknek a töve folyamatosságot fejez ki (osnovy, oboznačajuščie prodol'žitel'noe, dljaščeesja dejstvie).¹ Ebben az esetben a szerző példákat nem hoz.

A második csoportba kerülnek azok az igék, amelyeknek a töve eleve befejezettséget fejez ki (osnovy, peredajuščie kratkovremennoe dejstvie):

Ezen a csoporton belül is két alcsoportot különböztet meg Tereščenko:

a) egyes esetekben az imperfektív és a perfektív alakot csak az infinitívusképző előtti tövégi magánhangzó eltérése különbözteti meg (odnokorneve glagoly):

η'itəd'a – η'itid'i   'vešat' – povesit''   T79: 177

ləptəbūša – ləptəbasa   'vozvraščat'sja obratno – vozvratit'sja obratno'
T79: 178

b) más esetekben eltérő alakok fejezhetik ki a párokat (raznokorneve glagoly):

ηəδūša – kačəməša   'videt' – uvidet''   T79: 178

A harmadik csoport olyan igéket tartalmaz, amelyek az aspektus szempontjából semlegesek (nejtral'nye). Tereščenko szerint ilyen esetben az aspektus kérdését a szövegkörnyezet dönti el. Ilyen ige pl. a vámi 'ždat', podoždat'' jelentésű ηatəd'a, barəd'a T79: 178.

Példamondatot – állításának alátámasztására – sajnos ebben az esetben nem közöl a szerző. Más helyen közölt példamondatai, amelyek ezeket az igéket tartalmazzák, arra engednek következtetni, hogy a két ige a perfektív igék csoportjába tartozik:

---

¹Egy ige akkor és csakis akkor folyamatos, ha az ige által leírt cselekvés, történés vagy folyamat az adott időtartomány legtöbb résztartományában érvényes.

Egy ige akkor és csakis akkor befejezett, ha az ige által leírt cselekvés, történés vagy folyamat csak az egész szóban forgó időtartományra érvényes, azaz nincs olyan osztata, amelyre érvényes lenne. (Kiefer 1992: 808)

Syty d' ad' i" kūd' emtu nisyəd' e riakələ" kuod' ümu barə-tə-sudə/ηatə-tə-sudə.

tő 52 FJ

T79: 197

He получивший своей доли мужчина будет ждать.

A Helimskij (1989b: 3) által lejegyzett adatban is az ige folyamatos párja áll:

N'üətə id' a" a buəηəə, maagəə Hotəryə tym' inia ηatə-tə-tu.

tő 52 JJ

H89b: 3

Пусть говорит отец твоих детей, твёрдый Хотарыз теперь ждёт его.

Tereščenkónál találhatunk olyan adatot is, ahol az ige perfektív alakja szerepel:

Kūdähü" tyη madajčütənə barə-sudə-m.

T79:187

tő FJ Sg1

Завтра буду вас в гости ждать.

Ebben az esetben tehát midkét ige perfektív szemléletű, folyamatos párjukat pedig a *-tə-képző* (l. később) segítségével képzik:

barəd'a T79: 178 — barətəsa T79: 244,

ηatəd'a T79: 244 — ηatətə- T79: 179.

1.1 Az aspektusképzők

Az aspektus az ige szemantikájával is összefüggésben van. A képzetlen igék nagy részének is van aspektusértéke, de a nganaszan nyelvben vannak morfológiai elemek is, amelyek kifejezhetik a cselekvés folyamatosságát, ill. momentán jellegét. Tereščenko hatféle aspektusképzőt sorol fel a nganaszban, ezek közül néhány egyes tövekhez szemantikai okokból nem kapcsolódhat:

– a *čid'i* 'vojtí' igét folyamatossá lehet tenni, *či-tə-sy* 'vhodit', T79: 236, de inchoatívvá már nem.

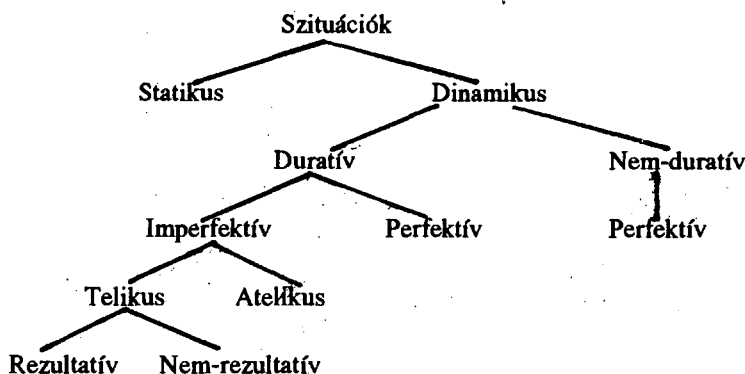
– a *buod'a* 'govorit'' igéből lehet kezdő igét képezni, *buo-gal-sa* 'zagovorit'',² T79: 236, de folyamatos igét nem.

Ez minden bizonnyal így van, csak a *beszél*ni ige irreleváns az aspektus szempontjából, az inchoatív képző pedig nem aspektusképző. Ha a Kiefer által adott aspektus-definícióból indulunk ki, miszerint az aspektus a *situációk belső időstruktúrája* (Kiefer 1983: 149), akkor kétféle situációt kell megkülönböztetnünk: a statikust és

²A *-gal-* képző jelentése alapján a *pogovorit'* pontosabb fordítás lenne. (E. Helimskij szóbeli közlése.)

a dinamikust. A statikus szituációk állapotokat írnak le, míg a dinamikusak folyamatokat, cselekvéseket vagy eseményeket. Ebből a meghatározásból az következik, hogy az aspektus alapvetően a mondatok tulajdonsága. Ugyanakkor Kiefer szerint szintén beszélhetünk egyes esetekben az igék aspektusáról is, ilyenkor az **ige aspektusa az ige hozzájárulása a mondat aspektusához** (Kiefer 1983: 150). Vannak olyan nyelvek, amelyekben a lexikális elemek aspektualitása eleve adott és nagy mértékben meghatározza a mondat aspektusát. Ezek közé tartozik az orosz és a nganaszan nyelv is. Ezek az ún. aspektusnyelvek (Kiefer 1992: 82).

Az aspektust csak oppozícióban lehet értelmezni, a definícióból pedig következik, hogy ez az oppozíció csak akkor jöhet létre, ha ennek tagjai időstruktúrájukban különböznek (Kiefer 1983: 162). A statikus és dinamikus szituáció nem alkot ilyen oppozíciót, valamint a statikus szituáció esetén az imperfektív-perfektív oppozíciónak sincs értelme. Kiefer megfontolásai alapján a következő ábrával lehet szemléltetni az aspektusbeli oppozíció értelmezési tartományát (Kiefer 1983: 146-160):

Tereščenko szerint a nganaszan nyelv hatféle aspektusképzője a következő lenne (T79: 237):

– imperfektív: <i>-ta</i>	– frekventatív: <i>-r</i>
– duratív: <i>-guj/-kuj</i>	– inchoatív: <i>-lə/-ra/-ma/-ka/-"ka</i>
– habituatív: <i>-mymb 'a/-hon</i>	– transzlatív: <i>-m³</i>

³A Tereščenko által adott csoportosításon nem változtattam, a képzők jelentését is úgy adom meg, ahogy az nála található. Evgenij Helimskij szóbeli közlése alapján a *-ka/-"ka* képző, nem inchoatív, hanem rezultatív képző.

Már a felosztásból is látszik, hogy Tereščenko az akcióminőséget és az igeszemléletet nem különíti el világosan.

Az akcióminőség és az igeszemlélet között van összefüggés.

A nganaszan példák vizsgálata azt mutatja, hogy a felsorolt 6 képző közül 3 esetében előtérbe került az igeszemlélet kifejezése. Ez a három képző az imperfektív (NTƏ), a duratív (KUJ) és a frekventatív (R). Hogy ezek egyfajta rendszert alkotnak, arra abból is lehet következtetni, hogy komplementáris disztribúcióban állnak egymással. (Erről l. az egyes képzőknél). Az inchoatív és a szokásos cselekvést kifejező képzőknél ilyen szempontok nem merülnek fel, ezeket itt nem kell figyelembe venni. A translatív képző sem változtat az aspektuson, annál is kevésbé, mert a példákból világosan kiderül, hogy ez alapján véve denominális képző, bár ritkán deverbális képzőként is használatos:

katəgə 'svetlj'	katəg'i-m-ši 'rassvesti'	T79: 245
heŋkə 'čěrnj'	heŋg'i-m-ši 'počernet'	T79: 245
ŋəɖusy 'byt' vidnym'	ŋətu-m-sy 'stat' vidnym'	T79: 245

Emiatt Tereščenkónak csak a további három képzőről alkotott véleményét érdemes megvizsgálni.

A) Az imperfektív képző a *-tə-* (ill. fonetikai alternánsai) képzetlen és képzett tövekhez is járulhat.

huansa – huan-tə-d'a	'položit' – klast'	T79: 238
52		
h'ifid'i – h'ifi-tə-sy	'svarit' – varit'	T79: 238,
52		ahol a <i>-fi-</i> tranzitív képző.
kotumsa – kotum-tə-sa	'stat' – stanovit'sja purgoj'	T79: 246,
52		ahol az <i>-m-</i> translatív képző.

A nganaszan nyelvben szokás beszélni egy *-t-* elemről, valamint egy gégezárhang és egy magánhangzó kapcsolatról ("V"), melyek az aoristos időben⁴ ragozás során

⁴A szamojéd nyelvekben létezik egy ún. semleges idő (aoristos). Ebben az időkategóriában az időértéket nem időjeles alakok jelölik, hanem az ige aspektusa lesz döntő. A perfektív értékű igék aoristosa befejezett, múlt idő jellegű, a közlés pillanata előtt végbement cselekvésre vonatkozik. Ezzel szemben az imperfektív értékű igék aoristosa folyamatos, jelen idő jellegű.

Nyenyec: *has* 'meghalni' – mivel az ige perfektív, ragozás során múlt idejű lesz: *ha* 'meghalt'
nuš 'állni' – mivel az ige imperfektív, ragozás során jelen idejű lesz: *nu* 'áll'

(Hajdú 1966: 73)

jelennek meg az igéken. „У глагольных основ, имеющих значение несовершенности, как непроеизводных, так и производных личные показатели неопределённого времени присоединяются при помощи суффикса -т- (с последующим гласным, реализующься в ряде фонетических вариантов: -ту, -тү, -нту, -нду, -нды, -ты, -ті, -че, -чү, -чи), а у глагольных основ со значением совершенности посредством гортанного смычного(“) с последующим гласным.” (Tereščenko 1979: 198.) Pl.

hođetəsa 'písat''	hođetə-ndu-m 'pišu'	T79:198
hotəd'a 'napísat''	hođü-"ə-m 'napísal-ja'	T79:198

A fentiek szerint az aoristosi *-t-*-nek meglehetősen nagy az alternációs lehetősége. A nganaszan nyelvben a mássalhangzók alternációját két nagyobb tendencia vezérli: a ritmikai és a szótaggradáció.⁵ A ritmikai gradáció szerint páros morákban az erős fok, páratlanokban pedig a gyenge fok jelenik meg. Ha a *-t-*, ill. *-nt-* végződéseket nézzük:

erős fok	gyenge fok
<i>t</i>	δ
<i>nt</i>	<i>t</i>

A ritmikai gradáció alapján ez a három mássalhangzó, ill. a *-t-* lágy párjaként a *-t'-* (*č*) jelentkezik a végződésben.

A szótaggradáció hatására a *n y f l t* szótag elején jelentkezik az erős fok, a *z á r t* szótag elején pedig a gyenge fok. Ez a *-t-*, ill. *-nt-* végződéseket tekintve a következőt jelenti:

erős fok	gyenge fok
<i>t</i>	δ
<i>nt</i>	<i>nd</i>

Figyelembe kell venni, hogy a ritmikai gradáció hierarchikus viszonyban áll a szótaggradációval, ill. a szótaggradáció hatása nem tevődik rá a ritmikai gradációéra (Helimskij 1989a: 9). A két gradáció alapján tehát a végződésben a következő mássalhangzók, ill. mássalhangzókapcsolatok fordulhatnak elő: *t*, *nt*, *nd*, δ . A tárgyalt formáns alapalakja minden bizonnyal az *NTU* alak, ami azt jelenti, hogy a δ variáns nem szerepelhet a végződésben. Ez példán szemléltetve a következőt jelenti: a *nilyd'i* élni Sg1 alakja

⁵Helimskij 1989a

nily-ty-m. A *-ty-* zárt szótagban van, ezért itt a szótag-gradáció szerint *-nd-*-nek kellene megjelennie, a ritmikai gradáció szerint viszont páratlan morába esik, ezért itt *-t-* elem áll.

Tereščenko nem mindig különíti el az imperfektív *-tə-* (NT) képzőt és azt a *-t-* (NTU) elemű formánst, amely az aoristosi időben jelenik meg az igéken. Szerinte ez az aoristosi formáns néha olyankor is jelentkezik a ragozás során, amikor ott már szerepel egy *-t-* elemű szuffiks:

hyləd'atəd'i » *hyləd'a-tə-tu-m* 'bojus' T79: 178

ηηgutusa » *ηηgu-tu-ndu-m* 'kriču' T79: 178

Ugyanakkor szerinte ez a *-t-* formáns múlt és jövő időben szinte sosem jelenik meg, de néhány esetben mégis megőrződik (Tereščenko 1979: 179).

Syty d'ad'i"küđ'emtu nisyəd'e nákelə" kuod'ümu *ηatətəsudə* T79: 179

He получивший своей доли мужчина будет ждать.

Tereščenko magyarázatából kitűnik, hogy a képzőt és az aoristosi formánst nem választja el egyértelműen egymástól. A két elem nem ugyanaz, egészen más szerepet töltenek be. Az a *-t-* elem, amely időnként jövő és múlt időben is megjelenik az igéken, nem más, mint az imperfektív képző (NTƏ). A másik *-t-* elem pedig az aoristosi formáns (NTU), mely Labanauskas véleménye szerint a jelen idő jele a nganaszanban⁶ (erről l. az utolsó fejezetet).

B) A duratív *-guj/-kuj* (KUJ) képző rendszerint képzett tárgyas igék folyamatossá tételére szolgál:

ηətum-ty-si – *ηətum-ty-guj-ši* 'pokazat' – 'pokazyvat' T79: 240

46 46 53

vö. *ηuom-tə-sa* 'ženit'sja', de: *ηuom-tu-guj-ša* 'ženit' T79: 240

C) A frekventatív *-r-* (R) képző a cselekvések ismétlődésének kifejezésére szolgál:

čünüd'a – *čünü-r-ša* 'ponjuhat' – 'njuhat' T79: 242

55

kərygəl'id'a – *kərygəl'i-r-ša* 'ostanovit'sja – 'ostanavlivat'sja v puti'

55

T79: 242

⁶Labanauskas 1975a

Valójában a frekventatív képző nem tisztán aspektusképző, mégis ilyen szerepet kell neki tulajdonítani, mivel a *-tə* képző és az *-r-* képző a példák alapján kizárják egymást.

2. A nganaszan igék aspektusa

Ezek után vizsgáljuk meg a nganaszan ige-tövek aspektusát! Az ige-tet elsődlegesen két nagy csoportba oszthatjuk. Vannak olyan igék, amelyek az aspektus szempontjából értelmezhetők, míg más igék nem. Ez utóbbi csoport igéinek aspektusáról nincs értelme beszélni, mivel ezek nem dinamikus szituációt írnak le, így ezek szemantikailag nem értelmezhetők a perfektív-imperfektív korrelációban. Ugyanakkor a statikus szituációt kifejező igék formailag úgy viselkednek, mint az imperfektív igék, tehát ragozás során megjelenik az aoristos NTU. Ebbe a csoportba tartoznak pl. a következő igék:

nilyd'i	'élni'	iša	'lenni'	sorud'a	'esni (eső)'
kərbud'a	'akarni'	buod'a	'beszélni'	ŋojbəusa	'dolgozni'
d'örəd'a	'sírní'	nısy	tagadó ige stb.		

Ebbe a csoportba tartozik néhány olyan ige is, amely történetileg tartalmaz egy *-r-* elemű képzőt is, de ma már ezek az igék nem alkotnak aspektuspárokat:

səŋŭrsa	'smotrét'	T79: 276	*səŋə-	SW: 133
hursy	'iskat'	T79: 244	*pe-, *pō(ng)	SW: 119

Az ősi alakok világosan mutatják, hogy az *-r-* nem tartozik a tőhöz. Ez az *-r-* a frekventatív képző lehet.

Ezekből a statikus szituációt kifejező igékből is lehet befejezett ige-t képezni, ilyenkor azonban a képzett ige jelentése is módosul. Megváltozik tehát az ige akcióminősége:

kərbud'a	'hotet'	kərbuləsa	'zahotet'	T79: 243
buod'a	'govorit'	buogəlsa	'pogovorit'	T79: 236
d'örəd'a	'plakat'	d'öreləsa	'zaplakat'	T79: 243

A többi ige az aspektus szempontjából párokat alkot. Mielőtt ezeket a csoportokat megvizsgálánánk, külön kell választani egy csoportot, melybe csak néhány ige kerül. Ezek szintén párokat alkotnak, de nem képző segítségével, hanem a tővégi magánhangzó vagy mássalhangzó megváltozásával képzik a folyamatos párjukat (l. Tereščenko). Erre az irodalomban a következő példákat találtam:

Tőváltós igék

nganaszan ige	jelentés	forrás
kotəd'a – kotud'a	ubivat' – ubit'	T79: 239
k'itəd'a – k'itid'i	budit' – razbudit'	T79: 244, T79: 239
ηədūša – ηətəd'a	nahodit' – najti	T79: 239
h'ido'i"šiši – h'itido'iši	koptit' – zakoptit' rybu	T79: 239
hely"sysy – helyδysy	pomogat' – pomoč'	T79: 239
·ηit@d'a – ηitid'i	vešat' – povosit'	T79: 177
ləptəbūša – ləptəbasa	vozvraščat'sja – vozvratit'sja	T79: 178

Ezekkel az igékkel pillanatnyilag nem foglalkozom.

2.1 A *-tə-* imperfektív képző

A nganaszanban az imperfektív aspektus a jelölt kategória, tehát az egyszerű (képző nélküli) igék perfektívek. Az igék valamilyen képző segítségével képzik a folyamatos párjukat. Igekötőknek nincs szerepük az aspektus kifejezésében, a nganaszan nem is ismer ikékötőket. Az imperfektív képzők a *-tə-*, *-r-*, *-guy-* képzők lehetnek. A legáltalánosabb ezek közül a *-tə-* képző, melyet univerzális imperfektív képzőnek is nevezhetünk. A képző megjelenési formája a tő fonetikai sajátosságaitól függ. Kiindulási formája az NTƏ alak, mely a ritmikai gradáció, a szótaggradáció és a nunnáció⁷ hatására módosulhat.

⁷A nunnáció hatására egy orrhang után és a *t*, *k*, *s*, *š*, *h* hangok előtt egy inetimologikus homorgán orrhang jelenik meg. A nunnáció hatása ellentétes a ritmikai gradáció hatásával, de a ritmikai gradáció után bekövetkezik a nunnáció is: a ritmikai gradáció értelmében a *banəntə* 'rastjagivat' alaknak *banntə* alakban kellene előfordulnia, de a nunnáció miatt a végződés *-nt-* alakban jelenik meg (Helimskij 1989a: 11–12).

A -tə képzős igék

nganaszan ige	jelentés	ősi alak	forrás
bənud'a – bənotasa ⁸	ustat' – ustavat'	—	T79: 290
barəd'a – barətəsa	podoždat' – ždat'	—	T79: 178 T79: 244
hósisy – hositasy	schlagen	—	KS: 114
d'arju"sa – d'arju"təsa	zagrjaznit' – zagrjaznjat'	—	T79: 238
d'əd'a"sy – d'əd'a"təsy	razrubit' – rubit' na kuski	—	T79: 238
d'ügusa – d'üku"təsa	zabludit'sja – bluždat'	*jokə- SW: 46 (?*jok-)	T79: 238
muŋku"sa – muŋku"təsa	prieħat' – ezdit' v les	—	T79: 248 T79: 250
beðuasa – bəðuətəsa	vyrasti – rasti	—	T79: 238
bətud'a – bəđutəsa	vyrastit' – vyraščivat'	—	T79: 238
h'ins'i – h'intəd'i	svarit'sja – varit'sja	*pi- SW: 123	T79: 238
h'ifid'i – h'ifitəsy	svarit' – varit'	*pirä- SW: 124	T79: 238
hotəd'a – hođetəsa	napisat' – pisat'	—	T79: 198
huansa – huantəd'a	položit' – klast'	*pen- SW: 118	T79: 238
hutorəsa – huđurtəsa	zaprjač' – zaprjagat'	—	T79: 238
kamtəd'a – kamtətəsa	zakoptit' – koptit' škuru	—	T79: 238
kontud'a – kondü"təsa	uvezti – uvozit'	—	T79: 238

⁸Az adatok között kevés olyan példa akad, ahol a -rə képző magánhangzója a-ra vált. Az ə és az a hangok között a lejegyzésekben igen gyakori a váltakozás. Néhány esetben az ə e-re vált. A két hang allokán, ə helyett palatális mássalhangzók után e jelentkezik (Helimskij 1989a: 6).

nganaszan ige	jelentés	ősi alak	forrás
kuod'a – kuotəsa	umeret' – umirat'	*kăš- SW: 56	T79: 138
kousa – koutəsa	ostat'sja – ostavat'sja	*kăjə- SW: 58	T79: 238
m'iši – m'itəd'i	otdat' – otdavat'	*mi- SW: 94	T79: 238
mətud'a – mətutəsa	otrezat' – otrezát'	—	T79: 238
muməd'a – numəntəsa	prosruat'sja – prosypat'sja	—	T79: 238
šatyd'i – šašytəsy	končit' – končat'	—	T79: 238
səryd'i – sərytəsy	vnosit' – vnesti	—	T79: 276
čid'i – čitəsy	vojti – vhotit'	*t'üj- SW: 167	T79: 236
berəd'i – beryjčesy	projti – prohodit'	—	T79: 266
sarəd'a – saručesa	zavjazat' – zavjazvat'	*sărə- SW: 137	T79: 238
serəd'i – seryčesy	nadet' – nadevat'	*ker- *kerš- SW: 68	T79: 238

Ugyanakkor nem pusztán a tőigékből lehet folyamatos igét képezni. Mind a deverbális, mind a denominális képzett igék jelentős hányada perfektív értékű. Ezért azok folyamatossá tételéhez fel kell venniük az imperfektív képzők valamelyikét.

A t r a n s z l a t í v képző után a -tə- áll:

d'abakū-m-ša – d'abakū-m-tə-sa	'stat' – stanovit'sja krasnym'	T79: 239
48 48 52		
katəg'i-m-ši – katəg'i-m-tə-d'a	'rassvesti – rassvetat''	T79: 239
48 48 52		
kotu-m-sa – kotu-m-tə-sa	'načat'sja – načinat'sja (purga)'	T79: 239
48 48 52		
ηətu-m-sy – ηətu-m-tə-sy	'stat' – stanovit'sja vidnym'	T79: 246
48 48 52		

A t r a n z i t í v képző *-rV-* variánsa után szintén a *-tə* áll:

h'i-fi-d'i – h'i-fi-tə-sy 'svarit' – varit' T79: 238
46 46 52

2.2 A *-guj-* duratív képző

A *-tə* (NTƏ) képzőnél sokkal specifikusabb a duratív képző, amely leggyakrabban tárgyias igéken jelenik meg, és aspektusképzőként funkcionál. Ez a képző jelentősen előrehaladt az aspektusképzővé válás útján.

A nganaszan nyelvben tárgyias igét az alábbi képzők segítségével lehet képezni: *-ty-* (*-dy-*, *-čy-*); *-ptu-* (*-pty-*); *-ry-*. Pl.

ńalymśy 'obradovat'sja' > ńalym-ty-sy 'obradovat'' T79: 223
46

kunduasa 'spat'' > kundu-ptu-sa 'uložit' spat'' T79: 223
46

h'inśi 'svarit'sja' > h'i-fi-d'i 'svarit'' T79:223
46

Ugyanakkor az adatok alapján úgy tűnik, hogy a duratív képző csak akkor funkcionál aspektusképzőként, ha az előtte álló képző TU-ra végződik. Ez a tranzitív képzőn kívül lehet nem teljes cselekvést kifejező képző (attenuatív) és műveltető képző is:

ηuom-tə-sa 'ženit'sja' T79: 240
52

vő. ηuom-tu-guj-śa 'ženit'' T79: 240
46 53

sakū-tə-sa 'kušat'' T79: 248

de: sake-ptu-sa – sake-ptu-guj-śa 'prikusit' – prikusivat'' T79: 248
57 57 53

ηəmsa 's'est'' T79: 242

de: ηəm-luptu-guj-čəηu-m 'ostavljaju li na s'edanie?' T73: 93
49 53 Kér Sg1

Azoknál az igéknél, ahol az imperfektív képző előtt *-r-* elemű képző áll, az imperfektív képző továbbra is a *-tə* (l. *varit'* igét: *h'ifid'i* – *h'ifitary*).

Eddig nem figyeltek fel arra, hogy a TU hangkapcsolatra végződő képzett igék esetében a *-guj-* képző átveszi a *-tə-* aspektusképző szerepét, hogy itt egyfajta komplementáris disztribúció van kialakulóban. E fejlődés oka talán az lehet, hogy a nyelv kerülni akarja a *t*-t tartalmazó toldalékok halmozását.

A *-guj-* képzős igék

nganaszan ige	jelentés	ősi tő	forrás
bydyptysy – bydyptygujsi	napoit' – poit'	*wit SW: 176 (Wasser)	T79: 240
kunduptusa – kunduptugujša	uložit' – ukladyvat' spat'	*kontš- SW: 73 (schlafen)	T79: 240
kandyptysy – kandyptygujsi	zamorozit' – zamoraživat'	*kəntš- SW: 53 (? *kəntā-) (frieren)	T79: 240
müntüptüši – müntüptügujsi	napolnit' – napolnjat'	–	T79: 240
ńalymtysy – ńalymtygujši	obradovat' – radovat'	–	T79: 240
ńöčiptysy – ńöčiptygujši	rasprjač' – rasprjagat'	–	T79: 271 T79: 276
ńanúduptud'a – ńanudumtugujša	markieren – bemerken	–	KS: 169
ńəməptusa – ńəməptugujša	nakormit' – kormit'	*šm- SW: 15 (essen)	T79: 240
ńəmluptusa – ńəmluptugujša	skormit' – skarmlivat'	*šm- SW: 15 (essen)	T79: 240
ńətumtysy – ńətumtygujsi	pokazat' – pokazyvat'	–	T79: 240
səkəptusa – səkəptugujša	prikusit' – prikusivat'	–	T79: 248

nganaszan ige	jelentés	ősi tő	forrás
šeryptysy – šeryptygujši	odet' – odevat'	*ker- SW: 68 *kerä- (anziehen)	T79: 240

2.3 Az -r- frekventatív képző

A harmadik folyamatos képző a frekventatív. Általános szerepe szerint nem aspektusképző, hanem az ige akcióminőségét módosítja, most mégis mint aspektusképzőt kell tárgyalni. A -rə- imperfektív képző és a frekventatív képző kizárják egymást: a két képző nem jelenhet meg ugyanazon az igén; azoknak az igéknek, amelyek folyamatos párjukat a frekventatív képzővel képezik, nincs olyan folyamatos párjuk, amely az imperfektív képzővel lenne képezve.

Gyakori, hogy a frekventatív képző előtt egy "na formáns is megjelenik. E. Helim-skij szóbeli közlése alapján ilyen esetekben egy újabb képzővel állunk szemben. A képző jelentése a cselekvés együttes voltára utal (multiszubjektív), de vannak olyan esetek is, amikor ezt a jelentést nem hordozza.

Ta" ηu"oδu"mənu mati tu-"nar-sa kureguj bənd'e" tu"o".

T79: 243

73

Олени по одному к чумам приходя, все пришли.

Mivel a "-nar- képző második eleme a frekventatív képző, ezért most nem különítem el azokat az igéket, melyeknek folyamatos alakja a multiszubjektív képzővel van képezve. Ilyen ige csak kevés akad, a legtöbb ige nem a multiszubjektív képzővel képezi az imperfektív párját. Lehetségesnek tartom, hogy az általam most idesorolt igéknek is van „szabályos” imperfektív párjuk. Ez további kutatást igényel.

Az -r- képzős igék

nganaszan ige	jelentés	ősi tő	forrás
bytyd'i – bydyrsy	vypit' – pit' vodu	*wit SW: 176 (Wasser)	T79: 242
čünüd'a – čünürsa	ponjuhat' – njuhat'	*cin3- SW: 33 *cyn3-	T79: 242

nganaszan ige	jelentés	ősi tő	forrás
d'üsa – d'ügursa	poterjat' – terjat'	–	T79: 242
kerygəl' d'a – kerygəl' irša	ostanovit' sja – ostanavlivat' sja	–	T79: 242
syneruod'i – syneryrsy	podumat' – dumat'	–	T79: 242
ṭamtüša – tamtarsa	kupit' – pokupat'	*ṭəm- SW: 155	T79: 242
təud'i – təjrši	uletet' – uletat'	*ti- SW: 161 (?*tij-)	SW: 161
tolyd'i – tolarsa	ukrast' – krast'	*tālā- SW: 150	T79: 242
ḡəmsa – ḡəmursa	sḡ est' – est'	*əḡm- SW: 15	T79: 242
d'erymsy – d'erymñarsy	popast' – popadat' (vmeste)	–	T79: 242
d'ügusa – d'ügu"narsa	poterjat' sja – terjat' sja (vmeste)	–	T79: 242 T79: 266
karəbünə – Ger PxSg1 karə"narsuḡeru" FJ P12	spravit' sja – spravljat' sja (vmeste)	–	H89b: 28
muansa – muantursa	izmučit' sja – mučit' sja	–	T79: 242

3. A jelen és a múlt idő jelének kérdése

A nganaszan nyelvben számon szoktak tartani egy -"V- elemű formánst, amely aoristosi időben jelenik meg az igén:

hotəd'a 'napisat'   hoḡü-"ə-m 'napisal-ja'   T79: 198

Ez a formáns csak befejezett igéken jelenhet meg, és csakis a ragozás során. Teljesen úgy viselkedik tehát, mint a korábban tárgyalt aoristosi NTU. Mivel egyik sem jelenik meg az infinitivuson, képzőkként nem tárgyalhatjuk őket.

Szerepüket magyarázhatjuk úgy is, hogy redundáns módon kétszer jelölik az aspektust. Egyrészt a tőigék lehetséges, hogy magukban hordozzák a befejezettséget, amit aoristosi időben újra jelölnek egy formánssal ("V). Ugyanez történik a folyamatos igékkel is. A befejezett tőigéből folyamatosat képeznek, majd a folyamatosságot újra jelölik egy formánssal (NTU).

A másik lehetséges magyarázat, hogy újabb időjelekkel állunk szemben. Labanauskas véleménye szerint a nganaszan nyelvben fel kell tételezni egy jelen időt is, amelynek a jelentése a szövegösszefüggéstől függően lehet aktuális, ill. nem aktuális jelen. A jelen idő jele egy NTU elem, melynek a következő alternánsai lehetnek: *-tu-*, *-ty-*, *-ti-*, *-tū-*, *-čū-*, *-ntu-*, *-ndu-*, *-ndy-*. Olyan esetekben, ahol a tőben egy *-r-* elem szerepel, a jelen idő jelének *t*-je kiesik: *tu"narum* < *tu"nartum* 'ich komme'. A jelen idő jele a tagadó igén is jelentkezik (Labanauskas 1975a: 123). A jelen idő jelének magánhangzói igazodnak a tő magánhangzóihoz (Helimskij 1989a: 13).

Az imperfektív képző és a jelen idő jele valószínűleg egy töről származnak. Az adatok alapján a jelen idő jele előnyben részesíti a felsőnyelvállású magánhangzós és az *nt*, *nd*, *t* mássalhangzós alakokat, míg ezzel szemben az imperfektív képző az alsó nyelvállású magánhangzós és *t*, *nt* mássalhangzós alakokat preferálja.

A "V formánst Labanauskas szintén időjelnek minősíti (Labanauskas 1975b). Véleménye szerint olyan múlt idejű cselekvést jelöl, mely a közelmúltban zajlott le és hatása a jelenre is kihat (perfectum). Ősi alakjának egy *tV hangkapcsolatot feltételez. Tagadásakor ez az időjel másképp viselkedik. A tagadó igén nem jelentkezik, helyette *-nty-* alak fordul elő (amely egyező alakú a jelen idő jelével). Labanauskas szerint a nganaszanban valamikor létezett egy aoristosi idő, melynek a jele *(*C*)*tV* lehetett (Labanauskas 1975b: 198). Az egykori aoristosból két idő alkult ki: a jelen és a perfectum.

Ha az NTU, ill. "V formánsokat időjelnek tekintjük, akkor az a sajátos helyzet áll elő, hogy mindkét igeidő előfordulása korlátozott, amennyiben jelen ideje imperfektív, perfectuma pedig csak a perfektív igéknek lehet. Az igeidők előfordulásának ilyen korlátozása szokatlan.

Ha aspektusképzőnek tekintjük őket, akkor azt várhatnánk, hogy az infinitívusban is jelentkeznek, amint fentebb már utaltunk is rá. De ez nem így van.

A kérdéses két elem minősítését egyelőre függőben hagyva, mint a nganaszan aspektus egyik sajátosságát fogalmazhatjuk meg azt a tényállást, hogy a nganaszanban az igei személyragok imperfektív igék esetében egy *-ti-*, *-tu-*, *-ty-* stb. elem (koaffixum?),

perfektív igéken pedig egy -"V- formáns (koaffixum?) közvetítésével kapcsolódnak az igetőhöz. Az ige által kifejezett igeidőbeli különbség nem e formánsokból adódik, hanem az igető aspektusértékéből.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

FJ = a jövő idő jele	H89b = Helimskij 1989b
JJ = a jelen idő jele/aoristosi NTU	KS = Kortt–Simčenko 1985
Ger = gerundium	SW = Janhunen 1977
Kér = kérdő mód	T73 = Tereščenko 1973
46 = tranzitív képző ⁹	T79 = Tereščenko 1979
48 = transzlatív képző	
49 = műveltető képző	
52 = imperfektív képző	
53 = duratív képző	
55 = frekventatív képző	
57 = attenuatív képző	
73 = multiszjektív képző	

IRODALOM

- Castrén, M. Alexander 1854: *Grammatik der samojedischen Sprachen*, St. Petersburg.
- Castrén, M. Alexander 1855: *Wörterverzeichnis aus den samojedischen Sprachen*, St. Petersburg.
- Fabó Kinga 1985: Az aspektus egy lehetséges formális definíciója és jellemzése, *Nyelvtudományi Közlemények* 87, 130–139.
- Hajdú Péter 1966: *Bevezetés az uráli nyelvtudományba*, Budapest, Tankönyvkiadó. [4. kiadás: 1988].

⁹A JATE Finnugor Tanszékének elemző munkájából vettem át a kódszámokat.

- Hajdú Péter 1989: *Chrestomathia Samoiedica*, Szeged. [3. kiadás: Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.]
- Helimskij, Evgenij 1989a: *O morfolozii nganasanskogo jazyka*, doklad na četvertom Meždunarodnom Simpoziume „Uralskaja fonologija”, Hamburg, 4. – 8. sentjabrja 1989, kézirat.
- Helimskij, Evgenij 1989b: *Kamlaet Tubjaku Kosterkin (Ngamtasuo)*, kézirat.
- Janhunen, Juha 1977: *Samojedischer Wortschatz Gemeinsamojedische Etymologien*, Helsinki.
- Kiefer Ferenc 1983: *Az előfeltevések elmélete*. Budapest, Akadémiai.
- Kiefer Ferenc 1992: Az aspektus és a mondat szerkezete, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*, Budapest, Akadémiai, 797–887.
- Kortt, I. R. – Simčenko, Ju. B. 1985: *Wörterverzeichnis der Nganassanische Sprache. Teil 1: Nganasan – Deutsch – Russisches Glossar*, Berlin, Systema Mundi.
- Labanauskas, Kazys 1975a: Das Präsens im Nganassanischen, *Sovetskoe Finnougrovedenie 11*, Tallin, 122–125.
- Labanauskas, Kazys 1975b: Prošedšee vremja soveršennoho dejstvija v nganasanskom jazyke, *Sovetskoe Finnougrovedenie 11*, Tallin, 195–200.
- Mikola Tibor 1970: Adalékok a nganaszan nyelv ismeretéhez, *Nyelvtudományi Közlemények 72*, 59–92.
- Nasilov, D. M. 1985: Nekotorye voprosi izučeniija vidovremennoj sistemy v uralo – altajskih jazykah, in: *Uralo – Altaistika*, Novosibirsk, 188–193.
- Prokofjev, G. N. 1937: Nganasanskij (tavgijskij) dialekt, in: *Jazyki i pis'mennost' narodov severa čast' 1.*, Moskva – Leningrad, Učpedgiz, 53–77.
- Skazki narodov Sibirskogo Severa 2*, 1976, Tomsk, 37–44, 107–123.
- Tereščenko, N. M. 1966: Nganasanskij jazyk, in: *Jazyki narodov SSSR Tom 3 Finnougrskie i samodijskie jazyki*, Moskva, Nauka, 416–437.
- Tereščenko, N. M. 1973: *Sintaksis samodijskih jazykov*, Leningrad, Nauka.
- Tereščenko, N. M. 1979: *Nganasanskij jazyk*, Leningrad, Nauka.

IMPERFECTIVE AND PERFECTIVE VERBS IN NGANASAN

BEÁTA BOGLÁRKA NAGY

Nganasan verbs can be divided into the following two groups: 1. verbs describing a static situation – aspect here is irrelevant –; 2. verbs describing a dynamic situation which form imperfective-perfective pairs according to their aspect.

In Nganasan perfective is not marked. The imperfective verbs are formed with the following affixes:

-t -, the most common affix, which can be added both to the derivated or not derivated verbs;

-guj-, its general function is connected to the expression of quality of action; it is usually added to derivated verbs if a *-t-* included transitive, causative, or a not-fulfilled action expressing affix is situated before the imperfective affix. This kind of development may be explained with the fact that the language avoids the accumulation of *t* sounds. Therefore in the relation between *-t -* and *-guj-* affixes a complementary distribution comes into being.

-r- is a frequentative affix, due to its general function it is connected to the expression of the quality of action. Language data show that the *-t -* and the frequentative *-r-* cannot be added to the same verb.

In descriptions of the Nganasan language a *-V-* affix is recorded. According to Labanauskas it is the sign of perfective tense. In aoristos, a *-tV-* element appears in the inflection paradigm of the imperfective verbs. Labanauskas term it the sign of present tense. If these two elements are analyzed as tense signs, the imperfective verbs cannot have perfect tense and the perfective verbs cannot have present tense. If they are affixes, they should appear in the infinitive form, but they do not.

Finally it can be said that in Nganasan the personal suffixes are linked to the verb stem with coaffixes. The time quality of the verbs is not dependent on the coaffix but on the aspect of the verb stem.